

Ilkei Ferenc és családja levelezése

1915–1918

Szerkesztette
Makkai-Ilkei Ildikó és Pozsony Ferenc

Kriza János Néprajzi Társaság
Kolozsvár

Tortoma Könyvkiadó
Barót

2023

Tartalom

Makkai-Ilkei Ildikó: „Hogy vissza térjek őrizzék halovány emlékemet.” 470 levél az első világháborúból	9
Ilkei Ferenc: A hazatérés 26 év távollét után	41
1915	49
1916	92
1917	173
1918	304
Ilkei Péter levelei Ukrajnából, Szovjetunióból	341
Pozsony Ferenc: Az első világháború néprajzi kutatása és múzeumi reprezentációja . . .	369
Melléklet	379
Fényképek	383

„Hogy vissza térjek őrizzék halovány emlékemet.”

470 levél az első világháborúból

1997-ben részt vettem egy pályázati kiíráson, melynek felhívó szövege, ha jól emlékszem, így szólt: Trianon hajszál- és mellékgyökerei, melyben I. világháborús családi történeteket vártak az ifjú pályázóktól. Én is vállalkoztam, hogy benevezek, hiszen tudtam, hogy családom évtizedeken át őrzött egy több száz levelet számláló gyűjteményt az első világháborúból. Az I. világháborús leveles gyűjteményünk két virág- és életfa motívumokkal gyönyörűen mintázott ládában aludta álmát, amikor 1997-ben rájuk találtam, és tudatosult bennem, hogy micsoda nagy kincsre bukkantam szeretett otthonom falai között. Emlékszem, éjjelbe, sőt hajnalba erősen időztem el a kis ládák tartalma fölött, és örökre magukhoz láncooltak a felém tárulkozó sorok és sorsok. 470 levél, melyek otthon és a lövészárkok szomszédságában íródtak. Hogy egészen pontosan hogyan is történt a frontra küldött levelek hazaérkezése, ma már senki nem tudja. Hiszem, hogy amikor Ferenc a galíciai frontról 1917. szeptember 13. és 23. között végre szabadságot kapott, a drága éltetőit, a „mindeneit”, ahogyan fogalmazott egyik levelében, haza, biztos helyre hozta. Hiszen e látogatást követően csak az általa küldött leveleket őrizte meg a család, tehát nagy valószínűséggel az otthonról küldöttek vele együtt vesztek el az utolsó csaták valamelyikében. Biztos vagyok abban, hogy a hátramaradt leveleket igen nagy odafigyeléssel és kegyelettel őrizte a család, hiszen ezeken keresztül szólalhatott meg a többé soha haza nem térő szeretett gyermek. Édesapám jól emlékezett arra, hogy a két értékes régi ládára az ősi Ilkei-fészekben, a vénházban, igen vigyáztak, hiszen ezekben gyűjtötték és őrizték elődeink a fontosabb családi iratokat és leveleket. Nagymamám elkötelezetten folytatta az őrizést, és a régi ház elbontása után

sokmindent átmentett új otthonába, a szüleim és általa lakott új lakásba. A család emléktárgyaiból, fényképeiből, leveleiből kelt folyamatosan életre, és lett legnagyobb büszkeségünk a hazáért haló, szerető szívű, hős fiú, Ilkei Ferenc. Az 1915 és 1918 között írt levelek sokasága mögött egy család, egy rokoni, baráti, szomszédi kör, mondhatni egy falu háború alatt megélt története aludta álmát. Akkor raktam először időrendi sorrendbe, olvastam át e leveleket, melyeken keresztül a családtagok, barátok, rokonok sorsán át idéződik e megpróbáló kor. Hálás vagyok, hogy a gondosan őrzött 470 levélnek köszönhetően megnyílhatott előttem ez a csodálatos világ, bár a levelekben történt utalások szerint több levél időközben elkalldott, odalett! Hálás vagyok Pozsony Ferenc professzor úrnak, akinek a segítségével most e levelek olvashatókká válnak az érdeklődők számára. Találkozhatunk a levélírókkal, hiszen nem csak az édesapa és a fia által a háborúból hazaküldött levelek maradtak meg, hanem azok is, melyeket ők kaptak: elsősorban az édesanya, a feleség levelei, a gyermekek szülőknek és egymásnak írt levelei, valamint a rokonság, a jó barátok, szomszédok, katonatársak levelei, melyek e nehéz, borús időkből ezt jelentették: „oly jól esett nekem mint ha nem tudom mily nagy kincs volna ezek itt a vigasztalások meg mindenek e levelek.” „anyira várom kedves sorait, hisz az nyugtat meg hogy hogyan vannak.” És most e világ ajtaját nyitjuk meg szeretettel minden érdeklődő előtt, s aki benéz, és talán be is lép rajta, megismerkedhet egy szerető, székegy nagycsaláddal, a háború útjain egymást követő, nyilvántartó faluközösséggel, bepillanthat a szorgos-dolgos, munkás mindennapjaikba, elutazhat a különböző háborús frontokra, átélheti az egymástól való elszakíttatás fájalmát, a folyton hazagondoló fiú vágyakozását, ki vallja: „álmomban az igaz minden éjjel magok közt vagyok”, és megismerheti azt a bút, amit az édesanya, a feleség ki kellett bírjon, amikor 19 éves fia után férjét is elvitték a háborúba. Az otthon maradtak elszenvedik az 1916-os oláh betörést, s felnőtt férfiak hiányában az édesanya lányával és kiskorú fiával együtt végezi a megerőltető, nehéz, férfiakat is megpróbáló mezei-erdei, házkörüli és házimunkát. Egyik levelében így panaszodik az édesanya, aki 14 éves fiával vetett: „elvégeztük a vetést a téhénel és tinoval elekel de isten mentsen és

örizen az ilyen szántás vetéstől.” Felcsillan ugyanakkor bennük az öröm, a hála, valahányszor hazulról levél érkezik, valahányszor csomag éri utol a háború poklában szenvedő gyermeket, s ő megvallhatja: „Hej de jó volt az a jó kenyér, meg az a disznóhús és kolbász.”, illetve „mindég feltér egy kis hazai kenyér mert annak nincs itt a párja és nincs is sehol se a világon átal.” Nagy az öröm, mikor a társ, az édesapa hazatér 1918 áprilisában, és végtelen a gyász, mikor érkezik a levél 1918 júniusában: a jó gyermek, testvér, barát, szomszéd hősi halált halt a magyar hazáért.

Most már bennem és bennünk élhet tovább ennek a fiatal fiúnak a szomorú sorsa, aki 19 évesen elment a nagy háborúba, és soha többé nem tért vissza, haza. Elment az egyszerű, székely gyermek, kinek mindennapjai eddig a falusi élet egyszerűségében, annak szépségeiről, a mezei munka örömeiről szóltak. Elviszik az ismeretlen idegenbe, megtanítják, kiképezik géppuskával löni, életeket kioltani, megsebesül, félig felépülten újra kint van a lövészárokban, géppuskásként érdemeket ért el, tizedes, szakaszvezető lesz, közben gyötrődik, hazavágyódik, otthonáról álmodik, és 1918 júniusában jön egy levél, melyben tudatják a szülőkkel, hogy gyermekük meghalt. Többé nem jön levél tőle, pedig szinte naponta küldte haza a gyöngybetűkkel teleírt tábori lapokat, mert az írás, a hazaküldött szó, az otthoniaktól kapott bátorító, jó szó tartotta őt életben, segítette, éltette a harcok között, a katonakórházak vaságyán. Hálás vagyok, hogy a több száz levél, melyet ő küldött és neki küldtek, melyeket a szülők írtak egymásnak, írni tanuló kicsi testvérek fogalmaztak a háborúban levő testvérnek, édesapának, nem tűntek el a történelem sodrásában. Túléltek Trianont, az azt követő nehéz éveket, túléltek a II. világháborút, a magyar koronás tábori lapok túléltek a kommunizmus kemény, pusztító éveit, és ma is velünk vannak, hogy bátorítsanak, hogy megerősítsenek, hogy hitet adjanak, hogy Isten nevére buzdítsanak, hogy tiszteletre tanítsanak. Szóljának meg az egyszerű, de nemes, szerető lelket hordozó levelek írói.

A vargyasi Ilkei családot Orbán Balázs a nevezetes vargyasi családok közt említi: „Egy másik most kihalt nevezetes család a Marczel, mely név olasz eredetre mutat, azután Marok, Ambaris, Ilkei”, és közli, hogy „Az Ilkei családot 1651-ben pixidáriusból primorrá emelte Rákóczi György.”

(*Kállay a ns. székely nemzet 143. lap.*)¹ 1614-ben Ilkei István bírósági kiküldött Bethlen Gábor fejedelemnél, 1653–1683 között Ilkei Bálint Bardóc-szék főjegyzője, majd 1683–1690 között alkirálybírája. Számos régi levél maradt fenn az 1600-as évektől egészen az 1800-as évek közepéig. Ezekben a kismemesi státussal járó kiváltságokról olvashatunk, melyekkel a fejedelmekhez fordultak, közöttük található egy II. József császár által küldött levél is 1781-ből. Elődeim harcoltak az 1848–1849-es szabadságharcban: „Ugyancsak a fülei erdők bujdosója lett egy időre Soós Elek negyvennyolcas hadnagy is, akit egy Ilkei nevű hadnaggal később el is fogtak az osztrákok... Ugyancsak a helyi szóhagyomány emlékezik a már említett Ilkei hadnagyra, aki az előbbivel bujdosott 1850-ig, de ez esztendő rettenetesen kemény tele miatt hazatértek, és Vízelveben, a Zöld pallónál, egy ház pincéjében húzták meg magukat. Itt fogták el őket az osztrákok. Ilkei talán fogságban halt meg – emlékezik Máthé Ferenc (Ilonka) helybeli lakos.”² „A vargyasi unitárius egyházközség anyakönyveiből sikerült pontosítani a következő két személyt: Ilkei Bálint közvitész és »híres katona, derék honvéd és becsületes ember vala« Sz. 1816, mh. 1909.”³ A levelek bizonyossága szerint is a 20. század elején családom az egyszerű, földműves székelyek életét élte.

Apai dédszüleim, Ilkei Ferenc (1867–1933) és neje, Ilkei szül. Soós Rebeka (1876–1933), mindketten unitárius vallású, földműves családban nőttek fel. 1896. január 23-án kötöttek házasságot, mely házasságból hat gyermek született: Ferenc, Rebeka, Elek, Sándor, Dénes (az én nagyapám) és Péter. Legidősebb gyermekük, Ferenc, 1896. június 29-én született. Iskoláit Vargyason végzi, ez időből fennmaradt III. osztályos füzetéből egy szépen író, feladatait jól teljesítő gyermeket ismerhetünk meg. A családi Bibliában hátrahagyott feljegyzéséből tudjuk, hogy 1910. március 17-én konfirmált. A világháború kitörése az ő életét befolyásolta leginkább, hiszen 1915-ben a 19 éves fiút besorozták, és a háborút végigharcoló ifjú 1918 júniusában az olasz fronton életét vesztette. Hihetetlen

1 <https://mek.oszk.hu/04800/04804/html/63.html>

2 *A SZENT SZABADSÁG OLTALMÁBAN, Erdélyi unitáriusok 1848–49-ben, Kolozsvár, 91.*

3 i.m. 92.

intenzitással írja haza leveleit, ahogyan édesanyja írta egyik levelében férjének: „Ferenctől minden nap kapunk lapot”, sőt gyakran előfordul, hogy egy lap helyett kettő is sikeredik, és szinte követeli azokra a választ, melyek érkeznek is, kisebb-nagyobb kimaradások után, úgy ahogy a megannyi nehéz körülmény megengedi azok megszületését és megérkezését.

A háborút megelőző és annak első éveiben a házaspár második gyermeke, Rebi, Brassóban szolgált, kinek levelein keresztül beleláthatunk egy szolgálólány mindennapjaiba, elvégzendő teendőibe, a nagyságával való kapcsolatába, és újra és újra erősen előjön e levelekből a nő, mert mindegyre egy új blúz, szoknya, netán papucs kellene. „De a papucsot úgy vártam met a más olyan hogy szégyellem vele menni de a más vasárnap előtt mihelyt vesznek azonnal külgyék el. És vegyenek úgyest hogy én se legyek alább való mint más. gombot és hajos samuval vasaltasák meg.” (1915. augusztus 7.), „hogyha lehet valaki jöjjön bé hogy vásároljunk nekem valamit. S ha nem hát Baroton bluznak valott veszünk.” (1915. október 3.), „és papucsott szegődtem 18 forinttal fűzőst bokszot mert a más drágább esejére meg lesz tudatom hogy furcsa törvény kerekedett hogy a leányoknak nem engedik férfival beszélni” (Rebi szüleinek 1916. március 26.) „Édes leányom Rebi... viseldjöl magadat sokat ne járkálj mert a talp drága és a poszto papucsot ird meg jo volte vagy nem és ha viseled inkább egy kis vékony talpal talpaltasd meg ha a poszto le szakadrola” (1916. március 12.)

A családi Biblia egyik lapján, a biztos helyre feljegyzett sorok ma is olvashatóak Ferenc besorozásáról: „A nagy világ háború 1914. augusztus 1-én kezdődött, és minden negyven két évig való embert el vittek a ki egyszer volt katona. És akkor kezdték a sorozást a 19 évesektől fel negyven két évig azokat is a kik nem voltak katonák. Én sorozatra voltam 1915. március 5-én, és akkor be is soroztak homorod oklándon a honvédekhez és jelentkezni kellett Csík szeredába (1915. július 15-én.)”

Minden levél a lehető legilletelmesebb hangnemben indít, és ez a tisztelet kijárt idősnek és fiatalnak egyaránt: „Kelt lapom 1915. szeptember 13 án. Édes jo szüleim és testvéreim! Nagy öröm lepné az én szivem ha

ezen soraim jó egészségbe találná maguk mert nekem hála legyen a jó istennek még idáig nagyon jó volt a melyhez hasonlot kívánok számokra a jó istentől.” (1915. szeptember 13.) „Édes fiam Ferencz nagyon örvendének ha ezen pár sor írásom fris és jó egészségbe találna mert nekünk meg lehető jó egészségünk van isten hála melyhez hasonlot kívánunk neked is a jó istentől a távolban.” (1915. november 10.)

A levelek végén is mindig hosszasan elbúcsúzik a családtagoktól, a rokonságtól, a jó szomszédoktól: „Ezzel bezárom levelemnek sorát isten álgya meg minden jokkal és segítse az othoni bajjokba mert én nem segethetek semi mást csak a levélbe ha kérem az istent hogy segélyje maguk. Tisztelem klára nénéméket a vén bátyám Julis ángyom lajit szoga györgynét gergő rebiéket Ambrust és a kereszt apám. Tisztelem és csokolom mint jó szüleim és a testvéreimet is isten legyen magukkal és velem is” (1915. augusztus 21.)

Az első levelet 1915. július 25-én írta Keresztényfalváról. Innen továbbmennek Brassóba, és itt várják a sürgöny megérkezését, hogy indulhassanak a harcba. Brassóból küldött levelét idézem: „Tudatom, hogy amikor indulok sürgönyzök, és akkor minél jobban ügyekezzenek le az állomásra, hogy ott valahogy még látnók egymást, mert soha nem tudjuk, hogy mikor találkozunk, találkozunk-e vagy nem.” (1915. július 25.)

Már az első levélben megszólalnak a mély érzelmek, és minden egyes levélben jelen vannak, egészen az utolsó szavakig: „most nálam nélkül milyen nem jó lehet maguknak milyen üres lehet az én helyem mert míg honn voltam voltunk elegen is tudtunk dolgozni a munkánk nem maradt el de tán azért most sem lesz tán az utolsó ha élnek maguk és tán haza segít az isten még engem valamikor és akkor megint jól lesz a sorsunk Továbbá tisztelem a gyermekek és viseljék gondjukat hogy ne érje valami baj őket elek viseld jól magat és dolgoz helyetem.” (1915. július 25.) „írják meg hogy ért haza a anyám mert szeretném tudni hogy vannak mert én annyit gondolok magukra de csak avval kell hogy maradjanak mert én most semmit tenni nem tudok a bajukon.” (1915. augusztus 4.) „ne hargugyál hogy ilyen későre írok mert a sok baj és a nagybu nem engedi hogy úgy tudyak végezni mindent a hogy kéne ... meg et a ferencz buja hogy lásuke

egy mást vagy nem mert már gergő Sándor nak is hot híre jöt szombaton.” (anya levele lányának, 1915. augusztus 29.) „amiota eljötem braszobol máskép semmi levelet sem semi hirt nem hallottam csak álmomba az igaz minden éjjel magok közt vagyok és ez jól esik de ha levelet kapnék bár egyet akkor még jobban esnék nékem. Isten álgya a szúleimet.” (1915. szeptember 24.) „értésics a sorsodrol és az egéségedről hogy mi van veled mert megint csak a bánat hogy milesz sorsodal.” (édesanya levele fiának, 1916. február 20.) „Megkaptam 19ikei lapját ép most, fájo szívvel kell elolvasnom hogy maga beteg én nagyon sajnálom kedves anyám, többet, már ne dolgozzon és ne ölje már a dologgá agyon magát hadja hogy elek és rebi mit tudnak keten csinálják. üljön veszteg othon a gyerekekel és ne mérgeledjön velök mert az nem jó és tudom hogy maga milyen de hadja el mindent mert utóbb ne hogy megtaláljon halni és mi lesz a gyerekekel.” (1917. augusztus 24.) „de én ara kérlek édes társam hogy a busuláson hagy fel és egy falást se vesztőgyél mert nincs Seminek Sükere csak a hogy lehet éljete.” (1917. augusztus 24.) „választ várok amíg van kitől a buét nem menyünk seki hez mert nekem elég van De mit tegyek nem tudom meg álani hát míg te odalész hát van mit busuljak” (1916. április 19.)

Az otthoniak bátorítása, az édesanyában a lélek tartása nagyon sok levélben olvasható: „Felkérem anyám ne sírjon mert az meg árt és beteg lesz és akkor hova lesz a sok gyermek ha el betegeskedik meghal én mondotam apámnak is hogy ne hagyja busulni ne lássa én most milyen helyre menyek és még sem busulok pedig sokszor jut eszembe hogy othon sokal de sokkal jobban volt de az ember mindég nem lehet hon mert nem lehet.” (1915. augusztus 21.) „Amint olvasom lapját nagyon busul maga értem o ne busuljon hissz nem segít azzal magán! A két lábam bár merre jár az élet zajgó tengerén, hogy visza térek nem soká megbiztat a remény nem bucsuztam örökre el isten legyen velök, hogy visza térjek örizzék halovány emlékemet. Irjanak már töbet mindenről.” (1917. április 4.)

Rebi leveléből értesülünk arról, hogy édesanyjuk, miközben katona fiát látogatta meg Brassóban 1915 augusztus elején, épp hogy hazaért, és máris életet adott legkisebb gyermekének, akit Péternek kereszteltek: Rebi levele testvérének, Ferencnek: „És ne haragudjál hogy anyámék nem

irtak mert nem volt ki irjon mert anyám Hétfőn délbe haza ért és 2 orakor fia született és péternek keresztelik.” (1915. augusztus 4.)

A háborúba induló katonáktól búcsút vevő lánytestvér így emlékszik e nehéz pillanatokra: „milyen rosszul jött mikor szegény ferencz mentel el kísértem a álomásig és megnyit sírtunk es ők nem busultak csak mikor a vonat meg indult akkor egy kicsit.” (1915. augusztus 26.) A búcsú pillanatainak részletes megörökítését olvashatjuk az édesanya lányának, Rebinek írt levelében is: „a hozzánk küldöt leveledet meg kaptuk melyből olvastuk hogy szerdán az én jo fiamnak Ferencznek az elmenetelére kivoltatok és tudatlak hogy mi is apádal együt és péterrel le voltunk az álomáshoz és a pakot oda adtuk a mit vitünk de csak anyi volt az együt létel mint egy hirtelen álomlátás az ember fel ébred és sehol nincs és mondta hogy írjunk neked mert hogy sirtál mi is eleget sirtunk és sírok minden nap de nem ér semit ő csak azon volt hogy érte ne sirjunk mert ő nem busul.” (1915. augusztus 29.)

A galíciai frontra vezénylik, 1915. szeptember 14-én érkezett meg a rajvonalba, és néhány napra rá meg is sebesült. Erről szeptember 24-i levelében ír, melyben közli, hogy most már nem fáj annyira a sebe. Mélyen elszomorította, hogy sebesülését követően nem mehetett haza, valamelyik magyar kórházba: „A kórházba elég jól bánnak el velünk és már bele is nyugodtam abba is hogy nem vittek magyar földre pedig mikor ide hoztak ebe a kórházba és meg mondták hogy itt kell maradjunk kevés tartotta hogy nem sirtam de azután bele nyugodtam a sorsomba tán a jo isten meg fog segiteni és haza segít valamikor a jo szüleim közé mert öröké kérem a jo istent és remélem meg fogja hallgatni az én kéréseimet.” (1915. szeptember 24.) „csak az a baj hogy a hányat lépek annyit taszit a bakancs oda arra a sebhelyre a hol a golyo kijött mert ugy a hogy le voltam fekve és löttem hát a golyo ugy oldalrol jött egy kicsit és ugy csapontosan jött át a huson és épen a bakancsomon jött által, tudatom vérem is csak egy kicsi folyt el és nem vagyok azért gyenge se attól a vérveszteségtől mert az kicsi volt más kép egész olyan jól vagyok.” (1915. szeptember 29.) Rebi szüleinek írt leveléből több részletet is megtudunk a megsebesüléséről, szinte szó szerint idézve Ferenc hozzá küldött levelét, melyet sajnos nem találtam